

Володимир Халайцан, кандидат мистецтвознавства, старший викладач кафедри образотворчого, декоративно-прикладного мистецтва та технологій Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії

АВТОРСЬКЕ ТРАКТУВАННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ ПАРКОВОЇ КОМПОЗИЦІЇ ДІОНІСОМ МАККЛЕРОМ НА ПРИКЛАДІ ПАРКІВ ПОДІЛЛЯ

У статті розглянуто авторські підходи до побудови ландшафтів видатного ландшафтного архітектора Діоніса МакКлера. Виявлено, що в своїх роботах, митець активно застосовував як композиційні рішення, властиві європейському ландшафтному мистецтву загалом, так і суто орієнтальні підходи до утілення авторського задуму в планувальній структурі парку. Відтак композиційні структури творінь Д. МакКлера досягають особливої виразності.

Досліджуються витoki майстерності архітектора, його творчий доробок, в умовах полікультурної та багатовекторної суспільно-політичної формації краю XVIII–XIX ст., що ґрунтувалась на ментальному наративі кресової шляхти. З'ясовуються впливи геологічних, рельєфних, кліматичних чинників на хід творчої думки Д. МакКлера й виробленню ним особливої стилістичної побудови паркових структур. Утілені ландшафтним архітектором задуми, свого часу послужили утворенню характерного образу парку, що є цікавими для вивчення і гідними взірцями ландшафтного мистецтва й донині.

Ключові слова: ландшафтна композиція; мистецтво парків; англійський стиль; орієнталістика; палацово-парковий комплекс; маєток.

Лит. 16.

Volodymyr Khalaitan, Ph.D. (Art History), Senior Lecturer of the Fine, Decorative and Applied Arts and Technologies Department, Khmelnytsky Academy of Humanities and Education

AUTHOR'S INTERPRETATION OF THE ENGLISH PARK COMPOSITION BY DIONYSE MACCLER ON THE EXAMPLE OF PODILYA PARKS

The article deals with the author's approaches to the construction of landscapes of the outstanding landscape architect Dionys McClar. A well-founded opinion is expressed regarding the key role of the artist's personality in the formation of a new landscape on the lands of the Podillya region. The contemporary advanced views on the arrangement of parks, which were obtained by D. Mackler at the beginning of his career in the course of training and practice, on the territory of the British Empire, from the best masters are studied. It was found that, in his works, the artist actively used both compositional solutions inherent in European landscape art in general, and purely oriental approaches to the embodiment of the author's idea in the planning structure of the park. Thus, the compositional structures of D. McClair's works reach a special expressiveness, originality and aesthetics.

The stages of the development of an architect's skill are studied. Several factors that contributed to the disclosure of the artist's creative potential are indicated. Worthy of attention is the creative collaboration of D. McClear and patron E.A. Lyubomyrska (nee Czartoriyska). The further creative path of D. McClear took place in the conditions of the multicultural and multi-vector socio-political formation of the region of the XVIII–XIX centuries, which was based on the mental narrative of the Cress nobility. The importance of this factor in creating a foundation for revealing the creative potential of the master of park construction is noted, due to the simultaneous openness to new trends in world culture and the traditionalist archetype of the local nobility. The effects of the unique geological, relief, and climatic factors of the Podillya region on the course of D. McClear's creative thought and his development of a special style of compositional construction of park structures are revealed. The ideas implemented by the landscape architect, at one time, served to create a characteristic image of the park, which are interesting to study and worthy examples of landscape art to this day.

Keywords: English style; versatility; romantic park; landscape composition; landscape architect; estate; art of parks; Orientalism; palace and park complex; park composition; natural relief; Japanese garden.

Постановка проблеми. Творчість видатного ірландського ботаніка і майстра садово-паркового мистецтва Діоніса МакКлера (Деніса Міклера, Діоніса Маклера) (1762–1853) залишила на території сучасних Поділля та Південно-Східної Волині значний спадок у створених ним знаних 55 садах та парках. Початок його творчого шляху збігається з домінуванням пейзажного (англійського) стилю у ландшафтному

мистецтві та низкою визначальних подій у європейській історії, що призводять до змін політичних формацій, зокрема, трьох розподілів Речі Посполитої.

Дослідники генези ландшафтного мистецтва стверджують що англійський стиль саме з другої чверті XVIII ст. і до кінця XIX ст. набув характерних рис, зокрема, поєднання відкритого простору біля домінуючої будівлі з лісистим масивом та униканням чітких лінійних перспектив [4, 82].

Особливості суспільної формації епохи Просвітництва, антропоцентризму, зрощеної на теренах англійського буржуазного лібералізму, визначали неупереджений підхід до більшості проявів тогочасного мистецтва. Зокрема у садово-парковому мистецтві, тамтешніми садівниками, такими як Дж. Мейсон (1735–1806), формується концепція поєднання геометризованих форм із природними. Водночас пропонуються композиційні поєднання автентичних, традиційних мотивів із запозиченими, в ході завоювань та торговельних операцій, з країн Сходу, Африки, Америки. А отже, в “англійському” стилі закладаються можливості поєднання кращих композиційних рішень попередніх епох; недотримання канонічних приписів, якщо того вимагала їхня виразність; формування своєрідної моделі світобудови з огляду на уявлення автора чи власників парку про красу живої природи [6]. Ідеї англійської аристократії, на нашу думку, цілковито імпонували ментальності шляхтичів – землевласників Подільського регіону що свого часу належав до “східних кресів” Речі Посполитої, уповні відповідаючи авторитарній центробіжності світобачення, відтак набуваючи вираження через облаштування маєткового парку.

Утілення світогляду власників маєтків, пошуки Д. МакКлером виразності подільських краєвидів, підкреслення їх мальовничості як планувальними засобами, так й інтродукцією насаджень, садово-парковою архітектурно-мистецькою складовою є гідним внеском в ландшафтне мистецтво. Системний аналіз дає змогу вибудувати авторську концепцію композиційної побудови низки подільських парків.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Творча спадщина Д. МакКлера досліджувалась у монографіях, публікаціях низки вчених, зокрема Р. Афтаназі [15], О. Пажимського [11], Б. Пажимського [12], Д. Малакова [6], В. Мельника [8], Л. Казімірової [3], та багатьох інших.

Мета статті полягає у визначенні авторських підходів щодо формування ландшафтної композиції Д. МакКлером.

Виклад основного матеріалу. Унікальність творчої особистості Д. МакКлера формувалась під впливом низки вагомих чинників. Першорядним із них були походження (народився 1762 р. у Ферфілді (Західний Міт, Ірландія)) й, відповідно, освіта (навчався в Дублінському університеті, де вивчав ботаніку і природну історію). Обставини життя сприяли продовженню навчання в Лондоні у поєднанні з роботою садівника-декоратора, що, як підтверджує подальша кар’єра, сприяло виробленню авторського стилю. У пошуках нових вражень Д. МакКлер упродовж всього життя брав участь у експедиціях. Зокрема, ще у 1788 р. приєднався до експедиції в Ост-Індію, з метою вивчення тамтешньої флори та

ознайомлення зі зразками садівництва. Однак був змушений покинути судно через хворобу та повернутися [8]. Тим підтверджується думка, щодо особливого зацікавлення Д. МакКлера орієнталістичною складовою англійських парків.

Подальше становлення авторського стилю перспективного садівника відбувалося за участі княгині Е.-А. Любомирської (уроджена Чарторийська) (1733–1816), майбутньої авторки книги “Різні думки про облаштування парків” (1805) [1]. Вона, зацікавившись творчістю перспективного, незаангажованого садівника, пропонує йому роботу в своїх маєтностях на українських землях. Спільні погляди на композиційні побудови паркових структур, зокрема, врахування місцевої флори, особливості пейзажу, розмивання меж парку із залученням навколишніх краєвидів, сприяли подальшій співпраці Д. МакКлера й Чарторийської та виробленню загальних принципів концептуалізації простору [11].

Безумовний вплив українських краєвидів на поступову еволюцію творчості ландшафтного архітектора від класичних англійських пейзажів, до маєтків, що у своїй основі опираються на традиційне для України компонування двору – подвір’я, дім, сад, водойма, розташованих на одній осі – постав вагомим чинником формування авторської концепції після переїзду. Відтак, основою паркової композиції, у виконанні Д. МакКлера, першочергово слугував природний рельєф. Звісно, палац виступав композиційним центром. Водночас мережа алей, простір галяв та водойм, лісисті масиви й деревні інтродукції утворювались відповідно до рельєфу. Композиційне вирішення Д. МакКлера – найважливіший організуючий компонент, який надає ландшафтно-парковим об’єктам як єдності і цілності, так і унікальної неповторності. Виразжальними засобами ландшафтної композиції доцільно вважати як загальноприйнятні засоби візуального впливу, так і окремі, пов’язані з іншими відчуттями. Це власне територія, її оточення та наповнення – рослинність, споруди, водойми. Інші належать до сенсорних – світлотінь, кольорова гама, тактильні, слухові, нюхові, температурні відчуття. Наступні – з області ілюзій: явище лінійної і повітряної перспектив. І, нарешті, композиційні фактори – правила, від дотримання яких також залежить враження, що створить усе видиме: доцільність, верховенство, масштабність, гармонія, контраст тощо. Від вміння користуватись цими елементами і факторами залежить успіх садово-паркової композиції [6]. Аналізуючи композиційні утворення низки збережених паркових структур, можемо виділити декілька груп прийомів, застосованих Д. МакКлером.

Прийоми побудови:

1. Активне застосування ритмічної багатоплановості;

2. Використання природних куліс задля штучного обмеження поля зору, з метою акцентування уваги на бажаних ділянках;

3. Утворення низки домінант у композиції парку.

4. Гармонійне поєднання відкритого простору з масивами.

5. Запозичення й інтродукування наявних природних та рукотворних ландшафтних утворень.

Як приклад першого, наведемо відкриту композицію маєтку в Самчиках, де ритмічність задається чергуванням просторів у вигляді партеру перед палацом, галявиною за палацом та ставом, із чітким розмежуванням спорудами палацу і купалень на березі. В плануванні і об'ємному рішенні Самчиківського парку глибоко продумана послідовність, узгодження ділянок різних за розміром, призначенням, а також прийомах формування пейзажу, в цьому випадку переважно панорамного. Композицію панорамного пейзажу формують декілька простих і складних пейзажів, об'єднаних спільним задумом [11].

Куліси як атрибут більш раннього етапу розвитку англійських парків, а саме парку – “картинного” пейзажу, активно використовувалися ландшафтним архітектором з метою створення окремих пейзажних картин. Так, у парку в Маліївцях застосовані акцентні чинники, які створюють низку замкнених композиційних розв'язків – скульптурні групи, фонтан, архітектурні побудови. Обмеження поля зору формує кулуарні композиційні рішення, насичені атрибутикою парку періоду романтизму [2]. Планувальна структура парку підкреслює наявні складки рельєфу. Так само рельєф та архітектурні споруди використано як активні композиційні складники у парку в с. Чернятин, реконструйованому в 1814 р. Строгість та ритмічність структури задана насадженнями хвойних та листяних порід, чагарниками. Д. МакКлер, використовуючи рельєф та джерела, створює низку мальовничих водойм [10].

Досліджуючи творіння Д. МакКлера, усвідомлюємо що особливої привабливості його парковим композиціям надає мистецтво ілюзії, яким він володів досконало. Тут варто провести аналогію із парками Сходу, оскільки прийоми, застосовані ландшафтним архітектором, збігаються із канонічними для орієнтального, першочергово – японського, мистецтва садів. Аналізуючи візуальний ряд доступних зображень східних парків, вбачаємо як пряме запозичення принципів композиції, так і активне застосування складників що є канонічними в садах, утворених згідно із світобаченням синтоїзму – буддизму – джайнізму. Структура такого саду містить низку обов'язкових ландшафтних й архітектурних утворень: зокрема – пагорби з камінням, ретельно дібраним за формою, текстурою,

розміром та розміщенням; звивисті доріжки; водойми з містками; стіни з порталами, що відкривають частину перспективи; дерева з формованими кронами; ширми; джерела світла та скульптури у поєднанні з рослинністю. Вважаємо необхідним згадати деякі принципи побудови простору, японського парку, які можна асоціювати з виражальними засобами об'ємно-просторової композиції, задіяних Д. МакКлером. Це відстань, проміжок між двома об'єктами, величинне значення якого дозволяє роз'єднуючи об'єкти, сприймати їх взаємопов'язаними; глибина, одночасне зорове і чуттєве сприйняття глибини простору, під час якого мають на увазі наявність прихованих (уявних) просторових об'ємів, що часто поєднується з “Шакеї” (запозиченням простору за межами саду); накладення, поєднання незалежних об'ємів у складну структуру вздовж головної перспективи, що передбачає недомовленість, водночас натяк на розвиток сюжету ландшафтної композиції [4]. Як наслідок – виникнення ілюзорного, багатомірного простору, зокрема, планувальна структура маєтку Маковецьких – Раціборовських у с. Маків, де центром композиції є водойма, оточена пагорбами, а межі розмиваються, зливаючись з навколишнім пейзажем. Чи реконструкція парку в Чорному Острові, де реалізовано канонічну в японському садівництві ідею використання води і відображення у ній старих дерев. Окрім ілюзорних, існували й матеріальні підтвердження захоплення майстром східною атрибутикою. Зокрема, альтанки-пагоди, горбаті мости, із островами розкиданими по плесу ставів; таке розташування палаців, щоб віддзеркалення у воді підсилювало враження від будівлі. Відтак парки маєтків у Чорному Острові, Маліївцях, Самчиках, Мурованих Курилівцях безумовно асоціювалася з такими садами, як Коракуен, Кінкакудзі (Золотий павільйон) [3; 9; 15].

Уважаємо необхідним відзначити особливе емоційне наповнення композиційних рішень парків Д. МакКлера, яке пов'язуємо з його умінням побудови асоціативного ряду. З опорою на традиції побудови українського двору, налаштованих на забезпечення поліфункціональності господарської діяльності, тобто подвір'я, будівель, саду, городу, водойми, зорієнтованих уздовж головної осі, ландшафтний архітектор проектує парки, пов'язані із принципами “...arché, з яких виникають сакральні взірці, варті наслідування. Цьому сприяла архаїчність форм землеробського побуту, який не зазнав змін, і це було вирішальним, тому що аркадійські кресові країни були сповнені первісної краси і, зокрема, простого життя” [14]. Він вдало поєднує вираження прагматизму й естетичних запитів. Відтак, абсолютна більшість спостережених палацово-паркових ансамблів відповідають естетичному розумінню поняття прекрасного. “Структури arché

АВТОРСЬКЕ ТРАКТУВАННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ ПАРКОВОЇ КОМПОЗИЦІЇ ДІОНІСОМ МАККЛЕРОМ НА ПРИКЛАДІ ПАРКІВ ПОДІЛЛЯ

набули пейзаж, двір, сім'я, мисливство, суспільний лад, навіть деякі естетичні цінності” [14]. Відповідно, особливість творінь Д. Макклера полягає у їхньому категоріальному вимірі, постає як матеріальне вираження сутності власника, де “...використовуючи існуючий ландшафт, художник продуманими акцентами надавав йому запрограмованого змісту” [7].

Висновки. Творчий підхід видатного ландшафтного архітектора Д. Макклера до формування ландшафтних композицій, сформований на підґрунті тогочасних мистецьких напрямів і базових знань, є унікальним в силу особистісного переосмислення канонічних постулатів. Використовуючи знання композиційної побудови як європейських – французького та англійського стилів, так і східних, зокрема, японського, митець вибудовує власну концепцію побудови простору паркових структур. Опираючись на місцеві реалії рельєфу, клімату, дендрологічного складу лісистих насаджень та гідрології, традицій господарювання й ментальності власників створює парки у структурі яких поєднано кращі традиції тогочасного ландшафтного мистецтва екзотичні планувальні підходи і автентичний естетичний прагматизм, що є взірцем авторського трактування композиційної побудови парку.

Список парків, створених Д. МакКлером

1. Бачкурин (1795 р.)
2. Баланівка
3. Черепашинці (1822–1826)
4. Чернятин (1814)
5. Джурич
6. Ковалівка (до 1840)
7. Немирів (до 1840)
8. Ободівка (1800)
9. П'ятничани (1830)
10. Шпичинці (кін. XVIII ст.)
11. Тульчин (1793)
12. Чорний острів (1800–1830)
13. Гармаки (1831)
14. Муровані Курилівці (1805)
15. Маків (1830)
16. Маліївці (1801–1810)
17. Сарєбринець (по 1831)
18. Северинівка (1814)
19. Гуменники (поч. XIX ст.)
20. Іванківці (1820)
21. Кодня (1801–1805)
22. Пруцьки Великі (XVIII–XIX ст.)
23. Коростишів (1831)
24. Ворончин (1800)
25. Забороль
26. Радохівка
27. Берестечко (1805)
28. Боремель (1790)
29. Холонів (поч. XIX ст.)
30. Деражня
31. Дермань (поч. XIX ст.)
32. Дубно (1792)
33. Городок (1820)
34. Іванчинці (1801–1804)
35. Колодне (1801–1803)
36. Кривин (1799–1800)
37. Курач
38. Любар (XVIII–XIX ст.)
39. Ладиги (1801)
40. Лашки (1801–1805)
41. Самчики (1801)
42. Мізоч (1790)
43. Невірків
44. Оженин (кін. XVIII ст.)
45. Підлужне (1820)
46. Порицьк (кін. XVIII ст.)
47. Рівне
48. Стубло (кін. XVIII ст.)
49. Шпанів
50. Тучин (1790–1798)
51. Вербень
52. Верхів
53. Вишнівець
54. Новоселиця
55. Ілляшівка (1801–1810) (за Д. Малаковим)

ЛІТЕРАТУРА

1. Баранович О. Нариси магнатського господарства на півдні Волині. *Студії кафедри історії України*. Київ, 1933. Т. I. С. 5–12.
2. Казімірова Л.П. Парки – пам'ятки садово-паркового мистецтва. Кам'нець-Подільський: ПП Мошинський, 2006. 227 с.
3. Казімірова Л.П. Парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва. *Заповідні перлини Хмельниччини*. Хмельницький: Інтрада, 2006. С. 168–184.
4. Кучерявий В.П. Озеленення населених місць: підруч. Львів: Світ, 2005. 456 с.
5. Липа О.Л. Визначні сади та парки України та їх охорона. Київ: Вид-во КДУ, 1960. 185 с.
6. Малаков Д. Парки Діонісія Макклера. *Старожитності*. 1993. № 5–6. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції “Велика Волинь” (23–24 червня 2000 року). Хмельницький – Стара Синява – Любар, 2000. С. 14–18.
7. Матвєєв А.Ю. Пам'ятки садово-паркового мистецтва. Культура Поділля: історія і сучасність: матеріали другої науково-практичної конференції, присвяченої 500-річчю м. Хмельницького. Хмельницький, 1993. С. 215–217.
8. Мельник В.І. Життєвий та творчий доробок Діонісія Міклера. Парки Діонісія Міклера: матеріали міжнародної науково-практичної конференції присвяченої 250-ій річниці з дня народження видатного ландшафтного дизайнера, а також формуванню та розвитку садово-паркового мистецтва на землях Східної Європи. Збара – Вишнівець – Кременець, 2012. 213 с.
9. Павлюк В. Палацово-паркові ансамблі магнатерії – центри культури Волині. *Осягнення історії – The sweep of history*: зб. наук. пр. на пошану проф. Миколи Павловича

АВТОРСЬКЕ ТРАКТУВАННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ ПАРКОВОЇ КОМПОЗИЦІЇ ДІОНІСОМ МАККЛЕРОМ НА ПРИКЛАДІ ПАРКІВ ПОДІЛЛЯ

Ковальського з нагоди 70-річчя / Остроз. акад., Укр. історичне т-во. Острог – Нью-Йорк, 1999. С. 402–418.

10. Пажимський Б. Мастки Хмельниччини XVIII–XIX ст. Самчики – Хмельницький, 2006. 158 с.

11. Пажимський Б.О. Пажимський О.М. Атрибуція і закладання Самчиківського (садибного) парку. *Садово-паркове мистецтво на межі тисячоліть*: збірник наукових праць Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 200-річчю закладання Самчиківського парку (21–22 серпня 2001 року). Кам'янець-Подільський: ОПОМ, 2001. С. 38–43.

12. Пажимський Б.О. Антонінський парк. Південно-Східна Волинь: наука, освіта, культура: матеріали регіональної науково-красознавчої конференції. Хмельницький – Шепетівка, 1995. С. 250.

13. Пажимський Б.О. З історії садово-паркового та палацо-паркового мистецтва Хмельниччини. *Садово-паркове мистецтво на межі тисячоліть*. Кам'янець-Подільський: ОПОМ, 2004. С. 50–51.

14. Ульяш С. Креси як аркадійський світ. *Київські колоністичні студії*. 2012. Т. 20. С. 134–158.

15. Aftanazi R. Materiały do dziejów rezydencji / Pod red. A.J. Baranowskiego. Czec II. Ziemia Ruskie Korony. Tom IX w. Dawne województwo Podolskie. Warszawa, 1992.

REFERENCES

1. Baranovych, O. (1933). Narysy mahnat'skoho hospodarstva na pıvdni Volyni [Essays on the tycoon economy in the south of Volyn]. *Studios of the Department of History of Ukraine*. Kyiv, pp. 5–12. [in Ukrainian].

2. Kazimirova, L.P. (2006). Parky – pamiatky sadovo-parkovoho mystetstva [Parks are monuments of garden and park art]. *Kamianets-Podil'skiy*, 227 p. [in Ukrainian].

3. Kazimirova, L.P. (2006). Parky-pamiatky sadovo-parkovoho mystetstva [Parks-monuments of garden and park art]. *Protected pearls of Khmelnytskyi region*. Khmelnytskyi, pp. 168–184. [in Ukrainian].

4. Kucheriavyi, V.P. (2005). Ozelenennia naselenykh mist: pidruch. [Landscaping of populated areas: subclass]. Lviv, 456 p. [in Ukrainian].

5. Lypa, O.L. (1960). Vyznachni parky sady ta parky Ukrainy ta yikh okhorona [Notable gardens and parks of Ukraine and their protection]. Kyiv, 185 p. [in Ukrainian].

6. Malakov, D. (2000). Parky Dionisiia Makklera [Dionys MacCler's Parks]. *Antiquities*. No. 5–6. *Materiały Vseukrainskoi naukovoı konferentsii "Velyka Volyn" (23–24 chervnia 2000 roku)* – Proceedings of the All-Ukrainian scientific conference "Great Volyn" (June 23–24, 2000). Khmelnytskyi – Stara Syniava – Liubar, p. 72 [in Ukrainian].

7. Matveiev, A.Yu. (1993). Pamiatky sadovo-parkovoho mystetstva [Sights of garden and park art. Culture of Podillya: history and modernity]. *Kultura Podillia: istoriia i suchasnist. Materiały druhoi naukovo-praktychnoi konferentsii, prysviachenoı 500-richchiu m. Khmelnytskoho* – Proceedings of the second scientific and practical conference dedicated to the 500th anniversary of the city of Khmelnytskyi. Khmelnytskyi, pp. 215–217. [in Ukrainian].

8. Melnyk, V.I. (2012). Zhyttievyi ta tvorchyi dorobok Dionisiia Miklera [Life and work of Dionys MacCler]. *Parky Dionisiia Miklera, Materiały mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii prysviachenoı 250-ii richnytsi z dnia narodzhennia vydatnoho landshaftnoho dizainera, a takozh formuvanniu ta rozvytku sadovo – parkovoho mystetstva na zemliakh Skhidnoi Yevropy* – Parks of Dionys MacCler, Materials of the international scientific and practical conference dedicated to the 250th anniversary of the birth of the outstanding landscape designer, as well as the formation and development of garden and park art in the lands of Eastern Europe. Zbarazh – Vyshnevets – Kremenets, 213 p. [in Ukrainian].

9. Pavliuk, V. (1999). Palatsovo-parkovi ansamblı mahnat'erii – tsentry kultury Volyni [Palace and park ensembles of magnatery – cultural centers of Volyn]. *Comprehension of history – The sweep of history*: coll. of science works. in honor of Prof. Mykola Pavlovych Kovalskiy on the occasion of the 70th anniversary / Ostroz. Acad., Ukr. historical society. Ostroh–Niu-York, pp. 402–418. [in Ukrainian].

10. Pazhym'skiy, B. (2006). Maletky Khmelnychchyny XVIII–XIX st. [Estates of the Khmelnytskyi region of the 18th–19th centuries]. *Samchyky–Khmelnytskyi*, 158 p. [in Ukrainian].

11. Pazhym'skiy, B.O. & Pazhym'skiy, O.M. (2001). Atrybutsiia i zakladannia Samchykivskoho (sadybnoho) parku [Attribution and establishment of the Samchykiv (manor) park]. *Garden and park art on the verge of millennia*. Sadovo-parkove mystetstvo na mezhi tysiacholit. Zbirnyk naukovykh prats Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii, prysviachenoı 200-richchiu zakladannia Samchykivskoho parku (21–22 serpnia 2001 roku) – *Garden and park art on the verge of millennia. Collection of scientific works of the All-Ukrainian scientific and practical conference dedicated to the 200th anniversary of the foundation of Samchykiv Park (August 21–22, 2001)*. Kamianets-Podil'skiy, pp. 38–43. [in Ukrainian].

12. Pazhym'skiy, B.O. (1995). Antonyn'skiy park [Antonin Park]. *Pivdenno – Skhidna Volyn: nauka, osvita, kultura. Materiały rehionalnoi naukovo – kraieznavchoı konferentsii* – South-East Volyn: science, education, culture. Proceedings of the regional scientific and local history conference. Khmelnytskyi – Shepetivka, p. 250. [in Ukrainian].

13. Pazhym'skiy, B.O. (2004). Z istorii sadovo-parkovoho ta palatso-parkovoho mystetstva Khmelnychchyny [From the history of garden-park and palace-park art of Khmelnytskyi region]. *Garden and park art on the verge of millennia. Kamyanets-Podil'skiy*. pp. 50–51. [in Ukrainian].

14. Uliash, S. (2012). Kresy yak arkadijskiy svit [Cress as an Arcadian world]. *Kyiv Polonist Studios*, Vol. 20. pp. 134–158. [in Ukrainian].

15. Aftanazi, R. (1992). Materiały do dziejów rezydencji [Materials for the history of the residence]. / Pod red. A.J. Baranowskiego. Czec II. Ziemia Ruskie Korony. Tom IX w. Dawne województwo Podolskie. Warszawa. [in Polish].

Стаття надійшла до редакції 01.05.2024

